

MONOGRAFIJA – JAŠA TOMIĆ (MODOSCH)

GEOGRAFSKI POLOŽAJ I KARAKTERISTIKE MESTA

Jaša Tomić se nalazi u srednjem delu jugoslovenskog Banata, u njegovom istočnom delu, uz samu jugoslovensko - rumunsku granicu, koja ga okružuje sa severa i istoka. Istočna granica je prirodna - pruža se koritom reke Tamiša, koja je od mesta udaljena oko jedan kilometar. Zapadno od Jaše Tomića je Krajišnik udaljen desetak kilometara, a južno se nalazi Sečanj, koji je sedište opštine, udaljen 12 i Šurjan udaljen 7 kilometara. Jaša Tomić je najveće mesto na teritoriji opštine Sečanj. Prema popisu iz 1971. godine registrovano je 3.873 stanovnika, što je najmanji broj stanovnika za poslednjih sto godina. Najbliži grad je Zrenjanin udaljen 43 kilometara, sa kojim je Jaša Tomić povezan savremenim putem.

Mesto leži na 38° 1' 5" istočne dužine i 45° 1, 25" severne širine. Njegova visina je 81 metar, dok je okolina blago zatalasana ravan, čija se visina kreće između 80 i 85 metara, što znači da je ovo ravničarski kraj.

Zemljište je aluvijalnog porekla, sastavljeno od peščara, peska, lesa i ilovače, a na dubini od 30 i više metara nailazi se na naslage treseta. Sastav zemljišta se najbolje može videti na visokoj i strmoj obali Tamiša, kao i prilikom kopanja bunara.

Površinski sloj zemljišta, se po sastavu može svrstati u četiri grupe: banatski černozem - veoma plodan, kojeg u ataru ima oko 75%, naplavnice - zemljište nastalo taloženjem rečnog mulja prilikom poplava, takođe je plodno, slatine - zaslanjeno zemljište kojeg ima 8%, gde ni trava ne raste, ali ima i manje zaslanjenog zemljišta obraslog livadskim biljem i smolnica - koje ima veoma malo, crne je boje, lepljiva i teška za obradu.

U Jaša Tomiću nazivi potesa su sledeći: Balvanište, Bela bara, Blizanice, Bogdanova torina, Vagan, Vinogradski put, Grešara, Gruntovi, Izlaz, Jer, Kamenica, Kopovo, Kriva bara, Lastovački budžak, Preka bara, Rasova, Selište, Trnovac, Trnovački vinogradi, Ciganka i Čavoški budžak.

Teren obiluje izdanskim vodom. Površinskih voda - bara, močvara i rečnih rukavaca bilo je mnogo sve do 1875. godine, kada je podignut nasip - dolma pored reke Tamiša i izgrađen sistem kanala, kojima su isušene močvare i sanirani rečni rukavci.

Mesto je bogato arterskim bunarima, kojih je nekada bilo oko trideset; danas se zbog izgrađenog vodovoda manje koriste, a neki su već i van upotrebe. Zdrava pitka voda se dobija već na dubini od 70 metara i odličnog je kvaliteta. Dubina bunara se kretala između 90 i 100 metara.

Reka Tamiš, koja izvire u Rumuniji, proticala je do zadolmljavanja i regulisanja korita pored samog mesta, nanoseći svakog proleća velike štete - plaveći polja. Rečni tok je krivudav. U svom protoku kroz našu zemlju Tamiš je »sasvim podivljan i pokazuje kako velike ravnice, sastavljene od mekog zemljišta, rđavo utiču na reke sa malim padom«. Nepravilan tok Tamiša počinje od Jaše Tomića, odakle se stvaraju brojni meandri i baruštine. Interesantno je spomenuti da se Tamiš na više mesta uliva u Dunav: kao Karaš ili Dunavac kod Čente, Viselja - južno od Borče, Sibnica - jugoistočno od Ovče i Tamiš kod Pančeva.

U tradiciji je ostalo sačuvano sećanje na vodenice, kojih je na Tamišu nekada bilo više, ali ih već odavno, verovatno od izgradnje novog korita i nasipa, nema. Obala Tamiša kod Jaše Tomića je visoka i strma, a peskovita i ravna je samo na nekoliko mesta. Obrasla je vrbama, koje svojim granama natkriljuju reku, tako da se stiče utisak da se prolazi kroz zeleni koridor. Reka je ovde brza, a njena plahovitost je ostajala u sećanju meštana. 1895. godine, poplavila je 500.000 hektara, posle čega su usledili glad i raseljavanje; 1932. godine, vodostaj je bio toliko velik da je nasip podignut za još jedan metar, tako da je sada visok 6 metara.

Klima mesta je tipična panonska sa hladnim zimama i toplim letima. Ovde su zabeležene najviše i najniže temperature u Banatu i zemlji. Temperaturne razlike - između najviše letnje i najniže zimske iznosi oko 70 stepeni. Najniža temperatura je zabeležena 1935. godine, u noći između 11. i 12. februara -29°C. Niska temperatura se tada ovde zadržavala tokom više dana a kretala se najčešće između -18,4° i -20,4°C. Iduće, 1936. godine, zabeležen je apsolutni maksimum od 41,2°C. Ovako visoka temperatura, u Jaši Tomiću, bila je i najviša zabeležena temperatura u Jugoslaviji. Tek je u Kraljevu 1956. zabeležena viša temperatura od ove.

Naselje je širokih i uglavnom pravih ulica i ušorenih kuća, panonskog tipa. Izgled mesta je zvezdast. Ulice se ukrštaju pod pravim uglom i na raskrsnicama se nalaze arterski bunari, sa kojih se stanovništvo, do izgradnje vodovoda, snabdevalo vodom. Osim javnih bunara, skoro svako zemljoradničko domaćinstvo je imalo u dvorištu iskopan bunar, čija se voda koristila za napajanje stoke. Ovaj bunar je bio otvoren i ograđen drvenom, a kasnije i zidanom ogradom. Voda se iz njega vadila pomoću đerma, odnosno posudom koja je bila vezana za užu ili lanac.

Kuće su građene jedna pored druge, uzduž brazde, od čerpića i opeke. Njihov čeonu deo nalazi se na ivici parcela, tako da prozori gledaju na ulice. Početkom ovog veka počinju da se grade kuće popreko u odnosu na placeve. Tipična seoska kuća građena je uzduž placa i imala je tri odeljenja za stanovanje: »prednju sobu, kujnu i zadnju sobu«, zatirn ostavu i u produžetku kuće staju za krupniju stoku, šupu za kola i poljoprivredne alatke,

kotarka (ambar) za kukuruz, ispod kojeg su bili svinjci, živinarnik i staja za sitnu stoku. Dugo godina je bio običaj da se kuća i pomoćne zgrade boje belom bojom - krečom. Zemljoradničko dvorište je bilo kupa slame, kukuruzovine (tuluzine), suncokreta i sena. Ispred kuće, u dvorištu, nalazila se mala baštica sa cvećem, a u produžetku dvorišta bašta zasadena voćkama i povrćem. Stanovnici se od vajakada ovde bave zemljoradnjom, a u novije vreme i zanatstvom.

OD PRAISTORIJE DO SREDNJEG VEKA

Jaša Tomić sa okolinom je od davnina pogodno mesto za život ljudi. Prilikom oranja, kopanja bunara ili temelja za kuće, nailazi se još uvek na delove čupa, kamene sekire, oružje ili ljudskih kostura — a to ukazuje na činjenicu da su se ovde davno nalazila ljudska staništa. U nazivima potesa ostala su sačuvana imena najmlađih prastanovnika ovoga kraja - Slovena, jer su svi topografski nazivi — imena parcela Grešara, Mlaka, Margitica, Kamenica, Livade, Selište, Rasove, Vagan, Bavanište i druga, čisto slovenska.

Najveća i najbogatija praistorijska nalazišta pružaju se od Selišta do Janjinog budžaka idući nizvodno Tamišom prema Boki. Visoravan zvana Govedarova humka, koja se nalazi u blizini prelaza za Šurjan, najbogatije je praistorijsko nalazište ovoga kraja. Sva pomenuta praistorijska nalazišta, bila su nekada naseobine okružene prostranim baruštinama za odbranu od neprijatelja ili zverova, dakle od tadašnjeg korita Tamiša, koji je tada imao korito u sadašnjim »mrtvelji- ma« (starim koritima reke), Prekoj i Beloj bari, sve do Begeja, koji je zapravo najstarije korito Tamiša. Praistorijski narodi su izbegavali blizinu reka, kojima se neprijatelj kretao, te su svoje naseobine gradili u skrovitim baruštinama, nasutim uzvišicama, ili pak podizali veštačke humke u pravcu iz kojeg je neprijatelj mogao da napadne.

Najstarije naseobine na ovom području potiču iz trećeg i drugog milenijuma pre nove ere. Nalazišta iz bronzanog i železnog doba pronašao je dr Borislav Jankulov na Selištu, Kertesu, Mlaki Congradu i Modošu. Na Grešari je pronašao neolitsko naselje. U okolini Jaše Tomića je dr Jankulov pronašao tragove teramarskih sojenica, koji su jedine u Vojvodini; to je velika humka na desnoj obali Tamiša prema selu Šurjanu. Parcela sa ovom humkom zove se Bavanište, što znači »Balvanište«, ili selo na balvanima, a nasuprot njoj, na levoj obali Tamiša nalazi se Selište, kao uspomena na nekadašnje naselje. Idući dalje, dolazi se do velikog zavijutka Tamiša zvanog Veliki vir, gde se na levoj obali nalaze pomenuti balvani u vodi. Dalje u Janjinom budžaku, gde je obala Tamiša visoka 7- 8 metara, opažaju se u lesu stara ognjišta. Idući dalje prema Boki dr Jankulov je naišao na delove ljudskih kostura. U samom selu, dr Jankulov je nalazio brojne tragove Kelta, Tračana, Slovena kao i na predmete rimsko-provincijalne kulture.

Dolaskom Rimljana u Banat, u II veku nove ere, počinje istorijski period ovog kraja. Banat je Rimljanima služio kao prolazna teritorija ka svojoj provinciji Daciji. Pošto je trebalo obezbediti normalan saobraćaj sa ovom provincijom, izgrađen je odbrambeni sistem, koji su činile vojne posade postavljene na važnijim tačkama. Takva se tačka nalazila na Tamišu, čije je korito tada bio Tamišac, ili kako ga meštani zovu Jer. To je bila prirodna prelazna tačka Tamiša, gde se za vreme niskog vodostaja reka mogla pregaziti; Rimljani su tu bili postavili skelu, koju je čuvala vojnička posada. Temelji jedne zgrade, ploče i ridski novac, dokazi su čestih prelazaka rimskih trupa ovim delom Tamiša, za vreme njihove vladavine provincijom Dacijom.

Za vreme velike seobe naroda, preko celog područja prelazili su mnogobrojni narodi: Huni, Sloveni, Bugari, Avari, Goti, Gepidi, ali su najviše tragova o svome boravku ovde ostavili Avari i Sloveni. Mađari su uspeli da ovde osnuju svoju državu, ali su bili brojno slabiji od ostalih stanovnika, jer su osnovali mali broj naseobina.

JASA TOMIĆ ZA VREME UGARSKOG FEUDALIZMA

Krajem IX veka političko stanje u srednjoj Evropi počinje da se menja, kada u Panonsku niziju upadaju Ugri (Mađari), nomadsko pleme ugro-finskog porekla. Oni dolaze sa istoka iz Etelkeza (Etelkiizu, Etekoz severno od obala Crnog mora) i preko Karpata upadaju u Panonsku niziju, gde zatiču brojna slovenska plemena. Slovenska plemena u Banatu, nalaze se u to vreme pod bugarskom vlašću. Početkom X veka Ugri ruše Moravsku državu Slovena, a zatim, posle pobeda nad Vizantijom i Bugarskom, osnivaju svoju državu. U to vreme, kada se Ugri bore za primat u Banatu, dolazi do oživljavanja skele na Tamišu. Na strmoj ledini Mo-došca kod Fenja, na mestu negdašnje rimske skele, došlo je do borbe između Mađara i vojske bugarskog kneza Glada, čije je sedište po hipotezi dr Jankulova bilo u današnjem, rumunskom, selu Gadu. U toj borbi je Gladova vojska sastavljena od Slovena, bila potučena. Po toj ledini - fovenj, nazvano je selo Fenj, koje meštani starinski izgovaraju kao »Venj«. Novodoseljeni Ugri su pali pod kulturni uticaj starosedelaca Slovena, što se ogleda u stotinama reči koje su pozajmili, a koje se odnose na kuću i zemljoradnju.

Banat je u srednjovekovnoj Ugarskoj poznat pod imenom Međutamišje (Temeskoz), Tamiška pokrajina i Tamiški distrikt. U mladoj Ugarskoj državi izvestan broj uglednih domorodaca - Slovena, vrlo su uticajni u vođenju državne politike. Plemenska organizacija slovenskih plemena u Banatu srušena je za vreme Bele III,

1173—1196. godine, koji je bio savremenik osnivača srpske srednjevekovne države Stevana Nemanje. Bela III je učvrstio županijsku vlast i uspostavio nove feudalne odnose.

Mesto se prvi put u istorijskim izvorima pominje 1334. godine, pod imenom MADUS, čiji je sveštenik Brikcius morao da plaća papski desetak. Stanovnici sela bili su tada katolički Mađari, koji su plaćali svoje obaveze. Mesto se 1338. godine javlja pod imenom MODOS, a 1344. godine u jednoj ispravi kao MODOŠ. Po mišljenju dr Jankulova, naziv Modoš je latinskog porekla i dolazi od latinskog izraza MODUS TRANSCIENDI - način prelaska reke. Ovaj prelaz preko Tamiša premešten je kasnije u Oređ, čiji je naziv mađarskog porekla - od Uj Rev, sela sa značenjem nove skele. Osim ova dva mađarska sela (Modoš i Uj Rev), postojalo je i treće, staro selo na uzvišici - humci Kamenica, koje se zvalo Orosi, što na mađarskom znači Rusi. Tu su nekada bili nastanjeni Rusi, koje su Mađari zarobili u bici kod Kijeva, u polju koje se i danas naziva Vengersko polje. Još u XIV veku Modoš se zbog povoljnog geografskog položaja, kao tranzitno mesto razvija i 1371. godine se spominje kao posed (possesio) plemića Stevana Mađara, u Kovinskoj županiji. Sredinom XV veka pored ova dva sela pominje se i susedno selo Krstur (Keresztes).

U XIV veku nastaju teška vremena za stanovnike Banata, jer posle kosovske bitke, 1389. godine, Turci sve češće upadaju u ove krajeve i već 1396. godine, pale i susedni Uj Peč. Pošto se nalazila na granici prema Turskoj, zbog čestih upada na njenu teritoriju, Kovinska županija je 1439. godine ukinuta, a njena teritorija prisajedinjena delom Torontalskoj županiji, sa sedištem u Bečkereku i Tamiškoj županiji sa sedištem u Temišvaru.

MODOŠ POD TURSKOM VLAŠČU 1552 — 1716

Kada su Turci 1552. godine osvojili Temišvar, upostavili su svoju vlast u Banatu, koja će sa kraćim prekidom trajati 164 godine. Pošto su zagospodarili Banatom, Turci upostavljaju svoj upravni sistem. U Temišvaru je bilo sedište vilajeta, koji je obuhvatao i krajeve svereno i južno od Banata. Sedišta sandžaka (srezova) bila su u Banatu u: Bečkereku, Lipovu, Moldavi, Temišvaru i Čanadu. Stanovništvo Banata za vreme turske vladavine bilo je uglavnom srpsko. Osim Srba u gradovima je živelo i nešto muslimanskog stanovništva, dok je Mađara veoma malo ostalo. Mađarsko stanovništvo se još prilikom nadiranja Turaka povuklo u panici na sever. U opustele krajeve Banata, Turci počinju da naseljavaju srpsko stanovništvo. Sultan Sulejman Veličanstveni, naređuje 15. januara 1566. godine, temišvarskom paši (beglebergu) i defterdaru da nasele raju u blizini Temišvara pod vođstvom kneza Pavla. Usled naseljavanja Srba u Banatu, njihov broj se toliko povećao, da se Banat na kartama XVI veka označava kao Raška (Rascia), Srbija.

Tokom XVI veka o turskoj upravi u Modošu i životu a njemu ne znamo ništa. Jedini podatak o mestu nalazimo iz dokumenata 1566. godine, kada je Jovan Zigmund, sin Jovana Zapolje, putovao iz Erdelja u Zemun da sultanu izrazi pokornost. Tom prilikom je Jovan Zigmund veoma žurio, pa je zamorio konje, te ih je u Velikom Modošu zamenio. Za 6 konja je platio 6 florina i 45 denara.

U XVII veku Modoš spominju sakupljači priloga za Pečku patrijaršiju (1660. godine); u pećkom Katastigu zabeleženi su modoški stanovnici: pop Jaftimije i pop Zaharije, Ilija, baba Romana, Milić Radojević, Vladislav, Rusmir, Vuja, Komlenija, Avram, Gavril Panov, Mata, Radomir, Cveja Vranešev, Andreja, Petar.

Modoš je pod Turcima morao biti ugledno srpsko mesto sa dva naselja - Veliki i Mali Modoš, koji se spominju još pre turske invazije, pa su ga kao važno stratejsko mesto, na prelazu preko Tamiša, Srbi naselili. Po turskoj administrativnoj podeli ostala su oba sela - Veliki i Mali Modoš, kao posebne opštine, a ime Mali Modoš se izgleda sačuvalo u današnjoj parceli - potesu Modošac ili u imenu Garavnjak ili Čongrad (Čarni grad), koji se nalaze u severnom delu mesta.

Za vreme desetogodišnjeg austrijskog interegnuma u Banatu, 1690—1700. godine, Modoš je bio u sastavu čakovačkog distrikta. Modoš će Turci držati u svojim rukama još 16 godina kada prelazi u ruke Austrije. Austrijska vojska je 13. oktobra 1716. godine osvojila Temišvar pod komandom Evgenija Savojskog, a 9. novembra grof Mersi zauzima Pančevo.

Modoš je pod Turcima morao biti ugledno srpsko mesto sa dva naselja - Veliki i Mali Modoš, koji se spominju još pre turske invazije, pa su ga kao važno stratejsko mesto, na prelazu preko Tamiša, Srbi naselili. Po turskoj administrativnoj podeli ostala su oba sela - Veliki i Mali Modoš, kao posebne opštine, a ime Mali Modoš se izgleda sačuvalo u današnjoj parceli - potesu Modošac ili u imenu Garavnjak ili Čongrad (Čarni grad), koji se nalaze u severnom delu mesta.

POD AUSTRIJSKOM VLAŠČU 1717—1779.

Bivši temišvarski pašaluk (vilajet) spominje se u početku austrijske vladavine pod imenom Temišvarska oblast, zatim Temišvarska pokrajina, Temišvarski okrug i Tamiška banovina, da bi se najzad nazvao Banat. Posle proterivanja Turaka iz Banata, Austrija je ovu pokrajinu zadržala pod svojom neposrednom vlašću, iako se ovo

područje od dolaska Turaka nalazilo pod vlašću Ugarske. Uprava nad Banatom poverena je Dvorskoj komori u Beču, centralnoj instituciji za vođenje finansijskih poslova Carevine. Dvorska komora je upravljala preko Zemaljske administracije Tamiškog Banata sa sedištem u Temišvaru, putem vojnih predstavnika sve do 1751. godine, kada upravu preuzimaju građanska lica. Temišvarski Banat je bio podeljen na 13 okruga, a Modoš je pripao Bečkerečkom distriktu, u čijem sastavu ostaje sve do restauracije županijskog sistema, odnosno do priključenja Tamiškog Banata Ugarskoj.

Uvidajući strateški položaj Modoša, austrijski vojni stručnjaci donose odluku o izgradnji mosta na Tamišu između Modoša i Čavoša, koji će biti glavna spona na putu Temišvar - Veliki Bečkerek, odnosno Pančevo. Most je podignut 1716. godine, neposredno po oslobođanju ove teritorije od Turaka. Zbog povoljnog prirodnog položaja Modoš je u privrednom pogledu brzo napredovao.

Posle dva prohujala rata u kratkom vremenu, stanovništvo Modoša, se kao i drugih banatskih sela veoma proredilo, tako da je posle dolaska austrijske vojske 1717. godine zabeleženo samo 50 domova dok o broju stanovnika nema podataka. Može se pretpostaviti, s obzirom da su to bile porodične zadruge, da je u kućama bilo između 6-8 članova porodice ili 300-400 stanovnika. Prema broju stanovnika bilo je jedno od većih mesta u Banatu. Stanovnici su bili Srbi.

Privredna izgradnja Banata, posle oslobođenja od Turaka, poverena je veoma agilnom i sposobnom grofu Klaudiju Florimundu Mersi koji počinje sa naseljavanjem kolonista, izgradnjom kanala, obnavljanjem zemljoradnje i zanatstva.

U selu je tada podignut žitni magacin, solara i majur, na kojem je uzgajana stoka, radi snabdevanja bolnica u Banatu. Mestom je upravljao podupravnik (unterverwalter), koji se pominje 1722. U to vreme prvi put se pominje škola, 1725. godine i učitelj po imenu Sabas.

U mestu je tada bila stacionarana vojska, koja je bila razmeštena po kućama, od čije je obesti stanovništvo stradalo. Zbog velikih obaveza prema vojsci, stanovništvo se bilo razbežalo, tako da je 1727. godine bilo popisano samo 38 domova - domaćinstva. Taj podatak, ne govori dovoljno o njihovoj brojnosti. Neke porodične zadruge imale su tada i po 30 članova, pa neke i više, jer se samo tako može objasniti broj sveštenih lica u mestu: protoprezviter, dva paroha i jerodakon, čiji je broj zavisio od broja vernika. Crkva je ovde bila podignuta veoma davno, o čemu svedoči i zapis da ju je osvetio patrijarh srpski Kalinik 1 (1691—1710.) prilikom prolaska kroz Modoš. Kasnije, 1746. godine, priložima i radom meštana podignuta je sadašnja pravoslavna crkva.

Početak treće decenije XVIII veka, grof Mersi počinje sa naseljavanjem Nemaca, Španaca i Italijana u Banatu. Prve kolonije Nemaca osnivaju se tada u Velikom Bečkereku, Beloj Crkvi i Pančevu. Kolonisti - Nemci došli su iz Nemačke (Falačke). U Bečkereku su bili naseljeni Španci i Italijani sa zadatkom da podignu poljoprivrednu proizvodnju, vinogradarstvo, vrtlarstvo i voćarstvo. Pomoću naseljenika je vlast nameravala da izgradi puteve i mostove u barovitom Banatu. Kolonisti se ovde nisu mogli aklimatizovati - masovno su umirali od groznice, kuge i kolere i drugih epidemija, koje su bile česta pojava u to vreme. Španci i Italijani se ubrzo vraćaju u svoje zemlje, a Nemci ostaju i delom umiru. U Nemačkoj je tada kružilo mišljenje »da je Banat druga grobnica Nemaca«. Kolonisti su bili privilegovani u odnosu na zatečeno stanovništvo - Srbe, Rumune i Mađare; bili su oslobođeni plaćanja poreza na 3, kasnije na 4 i 6 godina, dobijali su od države kuće, alat i seme za setvu. Naseljavanje Nemaca uznemirilo je Srbe i Rumune, jer su Nemci bili oslobođeni jedne od najtežih dažbina — ukonačavanja vojske; plašili su se da će vlast na njih natovariti veće namete i da će ih pokatoliti, te mnogi Srbi beže u Srbiju, Vlašku pa čak i dublje u Tursku. Neki krajevi Banata na taj način gube više od polovine stanovnika, kao što je to bio slučaj sa Modošom i Sečnjom, u kojima je živelo čisto srpsko stanovništvo; oni će ubrzo opusteti. Jedan od ciljeva kolonizacije Nemaca u Banatu bio je ubacivanje kolonista u kompaktne nacionalne celine Srba i Rumuna, nicali ih vremenom denacionalizirali. U cilju sprečavanja bekstva Srba i Rumuna, Dvorska komora već 1723. godine poziva susedne županije da begunce uzajamno predaju; vlasti na granicama Banata postavljaju i graničnu policiju sastavljenu od hajduka (national Haiduken). Mersijeva kolonizacija nije uspela, jer strateški, politički i privredni motivi kojima se on rukovodio, iziskivali su bolji kvalitet kolonista, nego što su bili dotadašnji - mahom beskućnici i pustolovi od kojih je Mersi hteo da stvori privrednike i branioc Banata od turskih upada. Rat, 1737—1739. godine, pokazao je mnoge slabosti kolonizacije: bolesti su prošto pokosili koloniste, tako da je jedva kao ostao u životu. Klima je ovde bila ubitačna za koloniste, koji su najvećim delom došli iz brdskih predela gde je klima suvlja i voda za piće zdravija, močvare pune komaraca i vlažnost podneblja su glavni uzroci njihovog nestanka sa ovog područja.

Posle rata sa Turcima, 1737—1739. godine, u Modošu su zabeležena 24 doma. Porodične starešine su bile: knez Radoslav Đuričin, Stojan Panin, Stojan Mirkov, Stojko Carin, Marko Dželat, Stojan Saračević, Jovica Ćosin, Mihailo Petrin, Teofan Parivodin, Živan Mihajlov, Stojić Cakovski (Đakovski), Stojko Tergof, Nikola Prodanov, Baba Petrić, Lazar Knežević, Živan Ostojin, Radivoj, Resh Zanin, Ostoja Jeremić, Ilija Mihajlov,

Stojko Karabašev, Vasa Krstin, Marko Panin, Marinko Milovanov, Raja Neda, Vujica Stojkin, Pava Marinko, birovi Mijuca Vla.

U drugoj polovini XVIII veka kolonizacija u Modošu je najintenzivnija. Naseljavaju se Srbi (iz Pomorišja i Sečnja), Mađari, Nemci i Bugari. Godine 1746. bili su stanovnici Modoša: Stojko Čerević, Stojan Babić, Teofan Parivodić, Botić Georgijević, Radivoj Stojadinov, Dima Grk, Despot Bedričić, Miško Krasnić. Simeon Aleksić, Radosav Bedrić, Živojin Oston, Laza Knežev, Jovan Vasić, Stanko Bedričić, Stojko Amidžić, Marko Popin i Jova Đakovački. MerTu darodavcima modoške crkve iz 1761. godine, pominju se Mija i Rana Pomorišac i Radosav Stankov; oni nisu bili spomenuti u popisu iz 1746. godine.

Oko 1780. godine javljaju se sledeće porodice: Aleksić, Andrejin, Aničin, Artukov, Adžijić (Mihajlović), Bajin, Bakalov, Baćanov, Beli, Belobrkici, Bokanov, Brkić, Bolari, Voljani (Foljani, Foljanski), Vojovići, Vuićini, Gi'e:mi (Gigići), Glišini, Govedarevi. Davidovi, Dešim. Dimmi, Draeonovi. Drasovići. Dovatovi. Dernekovi, Fr^o. 0-Tere, Enći. Frski). Živanovi, Živkovići, Živkovi, Živatini, Žikići, Ivanovi. Ivkovi, Igrači, Ja-kovli'evi, Janoševi. Jerkovi, Jeftini, Joanovi, Josimovi, Kaie:a-nići, Karakaševi. Keverisanovi, Lazarovi, Lazini, Maletići, Ma-ksimovi, Manoilovići, Marini, Mananovi, Markovi, Miiievi, Miinilićini, Mirkovi, Neckovi, Nikolini, Pavlovi, Paperkesići, Parkaiići. Paunovići, Penni, Petrovi, Petručevi, Radivoi'evi, Radosavljevi, Ranitovi, Savini, Svilengaćini. Selini, SlatinČe-vi. Stoikovi. Stoikovići, Stoisići, Straumni. Suvačarevi, Ta-bakovi, Todorovi, Trefunovi (Treunovi), Trlajini, Tucići, Cosići, Cigljarovi, Cavini, Šepećani, Šurjanci i Dželatovići. Od navedenih porodica pre pedeset godina (oko 1930. godine), postojale su ove porodice: Aleksići, Aničini, Beli, Belobrkici, Veljani (Foljani, Foljanski), Vojnovići, Vujićini, Gigin (Gi-gići), Dimini, Draganovi, Dragovići, Dovatovi, Dermekovi (Amidžići), Erski (Ere, Petrovi), Živanovi, Živankići, Žikići, Jerkovi, Lazarevi, Maksimovi, Mijajevi, Mirkovi, Parkajići, Pejini, Petrovi, Radivojevi, Radisavljevi, Svilengaćini, Stojko-vi, Stojkovići, Stojšići, Suvačarevi, Trefunovi (Treunovi), Co-sići i Šurjanci. Porodice koje se pominju 1930. godine (Aleksići, Mirkovi, Nikolini, Radosavljevi) doseljene su kasnije i to: Aleksići iz Arada, Mirkovi iz Boke, Nikolini iz Međe (Par-danja) i Radosavljevi iz Cakova. Iz zapisa u cirkularnom protokolu, modoške parohije iz perioda 1792—1805. godine, vidi se da je 1801. godine bilo u pravoslavnoj parohiji 253 doma, 457 bračnih parova i 2074 stanovnika. Osim već po-menutih porodica nalaze se u matičnim knjigama i sledeće:

Antonmi, Arađani, Arsini, Babini, Banovi, Bogdanovi, Bogi-ćevi, Birovljevim Verlužanovi, Vesini, Voštinarovi, Vukovi, Gavrilovi, Gajini, Georgijevići, Gluvakovi, Grčki, Dimitrijevi-ći, Dragoši, Đurševi, Đurići, Đurićini, Žarkovi, Žebeljeni, Životini, Živojnovi, Zarini, Zelebekovi, Jakovići, Jeremići, Kovački, Konstatinovići, Kostini, Kračunovi, Loncarevi, Mijatovi, Milosavljevi, Monini, Sračići, Nedeljko, Novakovi, Pavini, Pantići, Papići, Pekarevi, Perivojevi, Pivarski, Prendini, Prokini, Pušini, Rađanovi, Radovanovi, Radanovići, Rajići, Rakini, Ružini, Sokolovi, Stajini, Stajići, Starčevi, Stojanovi, Tašini, Teodosijini, Tomići, Trailovi, Cušini, Udovićini, Fenjci, Černaški, Čikoševi, Cizmaševi, Stevančevi. Od ovih porodica pre 50 godina postojali su: Arađani, Arsini, Voštinarovi (Gajini), Vukovi, Gajini, Grčki, Dimitrijevići, Dragoši (Starčevi), Đurićini, Žarkovi, Zebeljani, Životini (Gigići), Zarini, Zelenkovi (Ilijini), Jankovići, Lancarevi (Gađanski), Monini, Pivarski, Starčevi, Udovićini (Belobrkini), Fenjci i Cenejski (Vukovi). Među ovima: Dimitrijevići, Jankovići, Mijatovi, Pi-varski i Čizmaševi, kojih ima i danas, doselili su se kasnije.

Sedimom XVIII veka, posle naseljavanja Srba iz raz-vojačene pomoriško-potisne Vojne granice, mesto je ekonomski veoma ojačalo o čemu nam svedoči broj sveštenih lica, bilo ih je pet, koje je selo moralo da izdržava, a i sama opština je morala biti imućna kada je svakom svešteniku mogla da obezbedi po sesiju zemlje (34 jutra). Imamo podatak o trgovini u Modošu iz 1751. godine, u kome stoji da je predsednik Grčkog trgovačkog udruženja konfiskovao ro-bu modoškom trgovcu Dima Manojlu. Svakako da je izgrad-nja crkve 1746. godine dokaz ekonomske snage sela; grade-na je prikupljenim prilozima od pečene opeke, patosana, pokrivena crepom i obložena štukaturom, a ikonostas su izra-dili tada poznati slikar Nedeljko Popović — Šerban, jero-đakon Vasilije, Georgije i Teodor.

Prvi Nemci se naseljavaju u Modoš već 1766. godine, kada je na čelu banatske uprave bio grof Perlaz, ali se o nji-ma veoma malo zna.

OD UVOĐENJA ŽUPANIJSKOG SISTEMA DO REVOLUCIJE 1848—1849.

Kada je 1779. godine ukinuta dvorska administracija u Banatu i obnovljen županijski sistem, cela teritorija je bila podeljena na tri županije: Torontalsku, Tamišku i Krašovsku. Modoš je potpao pod torontalsku županiju čije je sedište bilo u Velikom Bečkereku, a srez je bio Uj Peč. Ova administrativna podela imaće značajne posledice za dalji razvitak Modoša. Srpsko stanovništvo se uznemirilo jer je potpadanje pod županijsku upravu značilo da će do sada slobodni seljaci postali kmetovi feudalaca. Da ne bi do toga došlo modoški Srbi počinju da se iseljavaju na Vojnu granicu (Miliciju). Do iseljavanja je došlo i u drugim mestima, ali je županijska vlast

iseljavanje sprečila. Iako je većina iseljenika bila vraćena, dobar deo je ostao da živi na teritoriji Banatske vojne granice.

Politika naseljavanja Nemaca u Banatu, naročito u Modošu, dolazi do izražaja krajem XVIII veka. Pre njih, 1780. naseljeno je u Modošu nekoliko mađarskih i slovačkih porodica, a 1784. godine stiže 14 nemačkih porodica iz okolnih mesta. Prema jednom izvoru, Mađari, Slovaci i Nemci se naseljavaju umesto iseljenih Srba. Na početnu kolonizaciju Nemaca, presudan uticaj je imao zagrebački Kaptol, koji je umesto oduzetih imanja na području Karlovačke vojne granice, dobio imanja u Banatu 1781. godine. Neposredno po preuzimanju imanja, Kaptol daje modoško vlastelinstvo u zakup Josefu Keresturiu za 7.306 guldena godišnje. Naseljavanje Nemaca je pod upravom Kaptola sve intenzivnije i njihov se broj 1792. godine već povećao za 564. Oni su doseljeni iz okolnih mesta, a poreklom su bili iz Elzasa i Lotaringije. Naseljeni Nemci su odvojeni u južnom delu mesta nazvanom Vorstadt sa svojim knezom (Richterom), te je do tada jedinstveno mesto Modoš podeljeno na dva mesta Srpski i Nemački Modoš, koji će kao dve zasebne političke opštine živeti sve do spajanja 1895. godine. Kaptol 1795. godine gradi u centru mesta katoličku crkvu. Pre toga, 1792. godine izgrađena je upravna zgrada Kaptola (sada je to zgrada škole u parku, ul. Maršala Tita br. 99) i ekonomska zgrada u istom dvorištu (ova zgrada je posle I svetskog rata pretvorena u sokolanu).

O snažnom privrednom životu Modoša i njegovim vezama sa zanatskim i trgovačkim centrima u Temišvaru i Velikom Bečkereku, kao i sa poljoprivrednicima i stočarima iz neposredne okoline, koja mu je u ekonomskom pogledu gravitirala, govori inicijativa da Modoš dobije pravo na održavanje 2 vašara u toku godine, i to: 24. aprila i 3. oktobra. S obzirom da se Modoš nalazio na granici dve županije, zatraženo je mišljenje i od Tamiške županije, koja se saglasila da se nesmetano u ove dane mogu održavati vašari, koji su bili tradicionalni od 1788. godine. Godine 1805. dobijeno je pravo na održavanje vašara i na dan 22. juna i 24. avgusta, a 1812. godine pravo na održavanje nedeljnog vašara za čije je održavanje određen ponedeljak. U prvoj deceniji XIX veka Modoš postaje palanka.

Za zdravstvenu istoriju Modoša značajno je to da 1830. godine dobija apoteku »Kod Spasitelja«.

Godine 1836. izvršen je popis stanovnika u Modošu. Tad je bilo ukupno 3.560 stanovnika, od toga 2.440, pravo-slavnih, 1.116 rimokatolika i 4 evangelista. Jevreji se prvi put spominju 1837. godine, kada je prvo dete jevrejske narodnosti kršteno u mestu. Verovatno da su roditelji došli sa strane, jer do tada nema pomena o Jevrejima u Modošu.

U privrednom pogledu Modoš je tada bio ugledno mesto sa razvijenim zanatstvom i trgovinom. U mestu se već trideset godina održavaju četiri vašara godišnje, a jednom nedeljno se održava pijaca, gde dolaze i trgovci iz srednjeg Banata, počevši od Bečkereka i Vršca pa do Temišvara. Koliko je bilo razvijeno zanatstvo u Modošu govori povelja (diploma) Ferdinanda I od 9. februara 1837. godine, za ujedinjeni esnaf modoških zanatlija. Uvodni i završni tekst napisani su na pergamentu latinskim jezikom, dok su same odredbe štampane na mađarskom jeziku, na običnoj hartiji; tekst je prošiven zajedno sa uvodnim i završnim delom. Među poveljama, koje se čuvaju u Istorijском arhivu u Zrenjaninu, ova se razlikuje po tome, što se u članu 10. umesto svedodžbe, propisuje knjigu u koju se ubeležava stranstvovanje (»Frent«) kalfif, u koju su pored vremena staža upisivani podaci i o vladanju i veštini u ovladavanju zanatom. Ova knjižica je prethodnik današnjih radnih knjižica.

Trebalo bi istaći da ova povelja ne ukazuje samo na razvijeno zanatstvo u Modošu, nego na još razvijeniji privredni i administrativni život. Verovatno je da su pojedini zanati bili zastupljeni sa velikim brojem majstora; takode se može zaključiti da je ovako velik broj zanatlija zahtevao i odgovarajuće tržište, ne samo u užoj okolini, već daleko šire, te se s razlogom može pretpostaviti da je ovo mesto bilo privlačno za kupce iz udaljenijih krajeva, koji su doprineli procvatu zanatstva. Ako se kroz sećanja vratimo malo u prošlost, videćemo da se već 25 godina u Modošu održavaju vašari četiri puta godišnje, a jednom nedeljno održavana je pijaca. Iz pričanja starijih stanovnika Modoša, koje je autor ovih redova slušao pre desetak godina, pijaca se održavala u današnjoj ulici Maršala Tita, od zgrade Mesne kancelarije (nekadašnje zgrade Pančevačke puške banke filijale u Jaša Tomiću) pa sve do početka ove ulice. Vašari su se održavali na Vašarištu (danas fudbalskom igralištu). Ono je bio samo centralni deo, a kola sa trgovcima su bila poređana duž puta za Čavoš (kameni put prema granici) ulicom JNA do pravoslavne crkve i ulicom Maršala Tita sve do zavijutka prema Čongradu (četvrti prema granici kod Krstura). Zbog ovako razvijene trgovine u Modošu, počinju svoj značaj da gube vašari u okolnim mestima, tako da se godišnji vašar, koji se održava u Štefansfeldu (kasnije Šupljaja, sada Krajišnik), premešta 1839. godine u Modoš.

Godine 1838. u neposrednoj blizini Modoša, u potesu Rasova, javlja se jedno novo naselje nazvano Kaptalanfalva (vladičino selo), danas Busenje, čiji su stanovnici mađarske narodnosti naseljeni ovde na inicijativu vlastelinstva — Zagrebačkog kaptola. Kolonisti su bili poreklom iz Bačke, koje je okupio neki Simeon Galatyik. Planirano je bilo da se izgradi naselje od 20 kuća i da se obezbedi 20 sesija zemlje (sesija 34

jutra). Kasnije su se pored Mađara ovde naselili i Nemci, tako da novo naselje 1839. godine ima 72, a 1842. već 256 stanovnika. Posle nekoliko godina mađarsko stanovništvo počinje, delom, da napušta naselje, a naseljavaju ga Nemci iz okoline Kule u Bačkoj.

Iste, 1838. godine, pokušali su Bugari iz Banatskog Dvora (Udvornok-a) da se nasele u Oređi i 1839. godine bilo ih je već 22 porodice, ali se Kaptol usprotivio naseljavanju, tako da je ono odloženo.

U Modošu je, na proputovanju za Beč, boravio srpski knez Mihajlo Obrenović, posle napuštanja Srbije, 5. novembra 1842. godine.

Poštanski saobraćaj između Modoša i Bečkereka obavljao je Kaptol svojom zapregom jednom nedeljno, a 1839. godine, poštanski saobraćaj prelazi u nadležnost opštine. Od 1846. godine, redovno je svake nedelje kočija sa poštom odlazila za Bečkerek i donosila pošiljke za Modoš i okolna sela, jer je samo Modoš imao poštu u okolini.

Prva čitaonica - mađarska, osnovana je u Modošu 1836. godine, a kasnije 1845. godine. Broj članova Kasine se ubrzo uvećao, tako da ih je 1846. godine bilo 70. Primala su se dva mađarska, dva nemačka i jedan srpski list. Ovako brojnom stanju članstva, doprinelo je i to što je 1846. godine u Modošu bio stacioniran jedan odred husara.

U periodu od 1831. do 1848. godine, epidemije, vremenske nepogode i stočne bolesti usporile su napredovanje sela. Spomenućemo neke od njih: 1831. i 1836. epidemija kolere zahvatila je, pored nekih banatskih sela i Modoš, »ali ne tako jako kao druga mesta«. O veoma čudnoj klimi ovog mesta govori i podatak iz 1836. godine, kada je na dan 12. maja pao sneg u osam sati ujutro. Isto se dogodilo i narednih dana, tako da se moralo ložiti. Štete na usevima bile su ogromne, jer se sve bilo smrzlo. Sledeće godine, od novembra pa do januara 1838. godine harala je stočna bolest; 31. januara 1838. godine desio se zemljotres. Sudeći po cenama hrane i stoke, nedaće su sustizale stanovnike Modoša sve do 1848. godine: 1841. godine bila je velika suša i nestašica hrane za stanovništvo i stoku; 8. i 9. aprila 1842. godine Tamiš je bio zamrznut, padao je sneg. U noći između 17. i 18. juna je padao grad i uništio žitna polja u atarima Srpskog Modoša i Krajišnika. Godine 1846. kasni mrazevi uništili su pšenicu i voće, a u leto se pojavila golubačka mušica od koje je stradala stoka. Leto je bilo veoma sušno, prinosi su bili mali, hrane za ishranu stanovništva, nije bilo dovoljno. Kritična faza u ishrani stanovništva nastupila je početkom januara 1847. godine, kada su trgovci dovozili, po visokoj ceni žito i prodavali ga stanovništvu. Vlastelinstvo je pokazalo svoju sebičnost - čak je i slamu prodavalo stanovništvu po visokoj ceni. Povoljne klimatske prilike u 1847. godini omogućile su, dobre prinose pšenice, kukuruza, voća i vinograda.

REVOLUCIONARNA 1848/49. GODINA

Za vreme revolucije, 1848/49. godine, u Modošu se ništa značajnije nije dogodilo. Poznato je da je vest o izbijanju revolucije u Pešti 19. marta 1848. godine, bila sa oduševljenjem prihvaćena od strane mađarskog stanovništva. Na Županijskoj skupštini, koja je održana u Kikindi, 30. maja 1848. godine, županija je izdvojena umesto ranijih 5 srezova, na tri, od kojih je jedan bio sa sedištem u Modošu. Tokom Revolucije kroz Modoš su prošle revolucionarne trupe generala Kiša, kao i carska vojska, ali bez bitke i ne nanoseći bilo kakvu štetu mestu. U crkvenim izvorima je sačuvana vest da su aprila 1849. godine dva modoška pravoslavna sveštenika prebegla u Srbiju, gde su ostali četiri meseca i vratili se posle ugušenja Revolucije u Mađarskoj.

MODOŠ OD 1849. DO 1918. GODINE

Posle ugušenja mađarske revolucije, carskim potentom od 6. novembra 1849. godine priznata je srpska Vojvodina pod nazivom »Vojvodstvo Srbije i Tamiškog Banata«, a dužnost Šefa preuzeo je austrijski general Ferdinand Majerhofer, koji na rukovodeće mesto postavlja Nemce. U celoj Austriji je zaveden policijski režim i apsolutizam - (Bahov apsolutizam 1849—1859.). U prvo vreme Vojvodstvo je bilo podeljeno na dva povereništva: temišvarsko-krašovsko i bačko-torontalsko. Na čelu povereništva bili su pokrajinski župani. Za vreme Trećeg provizoriuma, 1853—1867. izvršena je administrativna podela na okruge i srezove. Osnovani su okruzi sa sedištem u: Lugošu, Velikom Bečkereku, Temišvaru, Novom Sadu i Somboru. Svaki okrug je bio podeljen na srezove, a srezovi na opštine. Svaki okrug je imao svoj okružni, srez svoj sreski sud. Temišvarski okružni sud bio je ujedno i Pokrajinski sud. Osim toga u gradovima, koji su bili sedišta okruga radili su tzv. carsko-kraljevski delegirani sreski sudovi, jer je sudstvo 1850. godine odvojeno od administracije. Velikobečkerečki okrug obuhvatao je sledeće srezove: modoški, novobečejski, velikokikindski, velikosentmiklušti, žomboljski i biledski (poslednja tri nalaze se u Rumuniji). Modoški srez obuhvatao je teritoriju od 58,5 km² sa 58.036 stanovnika. Po broju stanovnika je bio veći od velikobečkerečkog sresa koji je imao 37.746 stanovnika. U sastavu modoškog sresa bilo je 40 opština, tako da je to bio najveći srez po površini, broju stanovnika i opština, na području velikobečkerečkog okruga.

Pošto je posle ugašenja revolucije Modoš postao značajan administrativni centar, trebalo je uspostaviti bolje saobraćajne veze sa administrativnim centrima u Temišvaru i Velikom Bečkereku, te je sredinom jula 1850. godine uspostavljena stalna poštanska služba na liniji Veliki Bečkerek— Modoš — Temišvar, koju je obavljao Đorđe Mihajlović. Tada je opštinski knez bio Tadija Gigić, opštinski beležnik Stefan Marjanović, srpski učitelj Jovan Faranović, nemački Johan Ril i bugarski Demetar Nedeljov. Modoš je u to vreme sedište okružne sanitetske opštine za mesta: Modoš, Kaptalanfalu (Busenje), Čavoš i Štefansfeld (Krajišnik), na čelu sa opštinskim lekarom. Opštinski lekar je tada bio dr Klement Piner. Pošto je mesto bilo sedište sreskog suda imalo je i advokata u ličnosti Julijusa Derćanfija. Godine 1857. u srezu su bila 2 mesta sa pravom održavanja vašara - trgovišta i 42 sela, dok je stanovnika bilo 65.682. Broj školske dece se iz godine u godinu povećavao, tako da je od ukupno 434 deteta doraslog za školu, nastavu pohađalo 414 učenika; 20 dece nije pohađalo nastavu.

Posle austro-ugarske nagodbe, dolazi do promene zakona o školama, ali mađarska i srpska škola u Modošu 1868. ostaju i dalje verske škole. Iste godine osnovano je u Modošu Banatsko učiteljsko društvo, koje kasnije menja naziv u Modoško učiteljsko društvo.

Izlaskom novog zakona o opštinama, 1871. godine, Modoš je sedište sreza sa 18 opština. Na teritoriji sreza je tada živelo 25.570 stanovnika, a sreski sud je svoju teritorijalnu nadležnost protezao na 22 mesta.

Šezdesetih godina XIX veka dolazi do promene u nacionalnoj strukturi modoškog stanovništva. Posle nekoliko nerodnih godina, srpsko stanovništvo počinje da se iseljava. U prošlosti Modoša, ostao je zapisan period od 1860—1863. godine pod imenom »gladne godine«, tada je usled vremenskih neprilika malih prinosa i pojave filoksera, koja je formalno pokosila modoške vinograde, srpsko stanovništvo počelo da prodaje u bescenje svoja imanja Nemcima i da napušta mesto. Ovaj proces raseljavanja ubrzao je jedan veliki špekulant, Petar Ninković, gimnazijski profesor u penziji iz Novog Sada. On dolazi u Modoš kod svoga pašenoga Alekse Brkića, kupuje jeftino srpska imanja i uz dobru zaradu preprodaje ih Nemcima koji dolaze iz Bačke. Tako se zemlja koja se nalazila u vlasništvu Srba prepolovila. U zapisniku crkvene opštine modoške od 8. maja 1866. godine piše... « od prednje bivših 150 Srpskih sesija sad jedva da ima u Srpskim rukama 60—70 sesija«. Ninković je tada otkupio oko 100 jutara zemlje i posle njene prodaje otišao je iz Modoša.

Naseljavanje Nemaca iz Bačke je za njih bilo vrlo korisno, jer su tamo zemlju prodali skupo, a ovde su je od Ninkovića kupovali daleko jeftinije. Do dolaska Nemaca, bila je u Modošu jedna politička opština. Kada su Nemci 1872/73. godine, postali brojno i ekonomski jači, izvršena je podela na nemačku i srpsku opštinu. U vreme deobe opštine beležnik je bio Vladimir Stojković, a opštinski knez Aleksandar Nikolajević.

Godine 1876. izvršeno je, u smislu zakona, rangiranje opština na osnovu kojeg je Srpski Modoš svrstan u velike, a Nemački Modoš u male opštine.

Za dalje razvoj privrede u Modošu značajno je dobijanje telegrafa, koji je počeo da radi 1873. godine. Iste godine jula, avgusta i septembra meseca u Modošu hara kolera, koja odnosi brojne živote.

Prema popisu, koji je izvršen u Torontalskoj županiji, 1872. godine, radile su 223 škole. Od toga broja bilo je 135 verskih i 88 opštinskih škola. Opštinske škole su pripadale narodnostima i bilo ih je: 20 mađarskih, 52, nemačke, 35 srpskih, 29 rumunskih, 4 hrvatske, po 3 bugarske i slovenačke škole. U modoškom srezu bilo je ukupno 25 škola i to 19 crkvenih i 6 opštinskih škola.

Novčarstvo se u Banatu posle nagodbe, 1867. godine, razvija bržim tempom nego što je to bio slučaj u prethodnom periodu. Koncentracija domaćeg kapitala bila je skromnih razmera. Modoška štedionica, koja je osnovana 1876. godine, zapravo 26. 12, 1875. godine, imala je 200 akcija, čija je vrednost bila 100; Osnovni kapital je bio 20.000, a čistu dobit je 1879. godine ostvarila u visini od 5.102 forinte. Statut je donet 31. 3. 1878. godine. Krajem XIX veka, ona se za kratko vreme gasi, a 1901. godine se ponovo javlja kao Modoško kreditno udruženje. Posle Srba, štedionicu osnivaju Nemci 1882. godine. Ona se 1898. godine proširuje u banku, a od 1907. godine postaje filijala Pančevačke pučke banke u Modošu.

Srpska knjižnica i čitaonica osnovana je u Modošu 1876. godine. Iz dokumenata Čitaonice koji su sačuvani, vidi se da ona prerasta 1895. godine u Gradansku čitaonicu, čiji su članovi trgovci, zanatlije i činovnici. Raspolagala je sa više stotina knjiga iz oblasti beletristike, istorije, poljoprivrede, zanatstva i trgovine. Radila je sve do 1944. godine.

Prva vest o socijalnim, gibanjima u Modošu potiče iz 1876. godine. Radnici, koji su radili na izgradnji nasipa na Tamišu, zbog nepovoljno sklopljenog ugovora napustili su posao i otišli u južni Banat da rade pod povoljnijim uslovima.

Iz statističkih podataka za 1878. godinu vidi se da je Srpski Modoš imao 547 kuća i 2.789 stanovnika. Atar je obuhvatao 4.999 katastarskih jutara oranice, 93 kj, bašte, 613 kj. pašnjaka, 196 kj. vinograda. Ukupno je bilo 5.874 kaatstarskih jutara. Stoke je bilo: konja 476, goveda 531, svinja 1.340 i ovaca 309.

Tada je u Srpskom Modošu bio knez Sima Žebeljanski (Žebeljan), opštinski beležnik je bio Đorđe (Georg) Manojlović, lekar dr Viktor Buoc, babica Eleonora Bauer, apotekar Sigismund Isović, veterinar Stefan Soboslai, poštar Aleksandar Lukinić, telegrafista Eduard Telner, sveštenik Dimitrije Petrović. Crkva je sagrađena 1700 .godine, a matične knjige su. počele da se vode 1779. godine. Školske dece dorasle za školu bilo je 143, a školu je pohađalo redovno 72 deteta. Učitelji su bili: Benjamin Petrović i Jovan Faranović, koji je tada bio već u penziji. Clanovi školskog odbora bili su: Luka Mijajev, Aleksandar Nikolajević i Aron Stojković. Saobraćaj se redovno odvijao na još ranije uspostavljenim poštanskim linijama: Modoš — Temišvar — Veliki Bečkerek — Deta. Pijaca se održavala dva puta nedeljno, kao i danas sredom i subotom. Godišnji vašari, održavani su u dane, koji su još početkom IX veka bili utvrđeni kao dani za vašar i to: 25. marta, 23. juna, 24. avgusta i 26. oktobra. Zanatlija je bilo 68, a trgovaca 10. Modoški srez je tada obuhvatao 49 opština sa 68.732 stanovnika. Sreski načelnik je bio Stevan Lebanović, podnačelnik Vladimir Paunović, a sreski lekar je bio dr Levi Adolf.

Nemački Modoš je imao atar od 3.566 k jutara. Stanovnika je imao 1.483, a kuća za stanovanje 231. Stanovnici nemačkog Modoša imali su: 304 konja, 404 goveda, 296 svinja, i 248 ovaca. Opštinski knez bio je Kauš Mihalj, beležnik Stojković Vladimir. Crkva je izgrađena 1796. Sveštenik je bio Ignac Lunaček, a matične knjige se vode od 1792. godine. Školske dece je bilo 263, redovno je pohađalo nastavu 251 dete. Učitelji su bili: Ostri Andraš, Krahtus Vencel. i Pavanj Mikloš. Opštinski lekar je bio dr Viktor Buoc, babica Retinger Eva. Nemački Modoš nije imao glavnih puteva već je sporednim putevima saobraćao sa okolinom. Pijace i vašari održavani su istovremeno kada i u Srpskom Modošu. U mestu su tri trgovca imala svoje radnje, a zanatlija je bilo 30.

Srpska Čitaonica, koja je već radila, nije mogla da zadovolji kulturne potrebe mesta. Zabave nije bilo dovoljno, te je 1878. godine osnovana Mađarska kasina, koja je imala 78 članova.

Nagli razvoj privrede u Torontalskoj županiji, zahtevao je i razvoj saobraćajnih veza sa ostalim delovima zemlje. Do ovoga vremena, jedini grad u Županiji, koji je imao »veze sa svetom« bila je Kikinda, koja je železnicom bila vezana za Budimpeštu i Temišvar. Ostali delovi županije, na čelu sa velikim Bečkerekom kao sedištem Županije, bili su bez železnice. Zato je delegacija Torontalke županije bila 1879. godine kod predsednika vlade i ministra saobraćaja, koji su podržali zahtev županije za izgradnju pruge Kikinda — Veliki Bečkerek. Ova pruga je puštena u saobraćaj 1883. godine. Veleposednici, koj su vodili politiku Županije, stali su na stanovište da se posle izgradnje ove pruge izgradi pruga Veliki Bečkerek — Modoš — Pardanaj (Međa), zatim pruga Sečanj — Velika Margita i na kraju pruga Veliki Bečkerek — Pančevo. Davanjem ovakvih prioriteta u izgradnji železnice, veleposednici su jasno izrazili svoje interese. Njihov je cilj bio povezivanje imanja sa velikim potrošačkim centrima van Županije, prvenstveno sa Temišvarom, a zatim sa ostalim delovima Ugarske. Za izgradnju pruge osnovano je Akcionarsko društvo torontalskih železnica, čijoj su osnivačkoj skupštini održanoj 5. 11. 1887. godine prisustvovali i predstavnici Srpskog Modoša. Na taj način su stvoreni uslovi za gradnju pruge, koja će biti puštena u saobraćaj 1889. godine.

Osnivanje dobrovoljnog vatrogasnog društva vezano je za potrebu da se stanovništvo zaštititi od požara. Iako je mesto za sobom imalo već pola milenijuma postojanja, organizovane protivpožarne zaštite nije bilo. Često se stradalo od vatrene stihije, sa kojom su se stanovnici neravnopravno nosili jer nisu imali ni sprava niti su bili obučeni za njeno sputavanje. Početkom 1880. godine, pokrenuta je u januaru mesecu inicijativa za osnivanje vatrogasnog društva, te je u tu svrhu održana zabava (bal), od čijeg su prihoda pokriveni organizacioni troškovi. Društvo je osnovano 7. septembra iste godine ,sa 40 vatrogasaca.

Sledeće, 1881. godine, stanovnici Modoša pristupaju rešavanju drugog važnog problema — zaštititi od poplava. Tamiš je svakog proleća nanosio ogromne štete, donoseći glad, bedu i bolesti. Tada je osnovana Tamiško-begejska vodna zagdruga, koja počinje sa regulisanjem pritoka Tamiša i izgradnjom nasipa.

Posle ukidanja esnafa u Austro-Ugarskoj, stvaraju se zanatska udruženja. Jedno udruženje je i u Modošu počelo sa radom 1884. godine, umesto ranije Zanatske zadruge. Iste godine je osnovana i Zanatska škola u Modošu, koja je 1906. godine imala 71. učenika.

Prvi arterski bunar dobio je Srpski Modoš 1885. godine i od tada se u mnogome poboljšavaju zdravstvene prilike u mestu.

Krajem devete decenije XIX veka, Modoš dobija štampariju, koju je otvorio 1. maja 1888. godine August Cajer. On izdaje od 12. maja prvi list u istoriji Modoša »MODOŠKE NOVINE« (Modoscher Zeitung) na nemačkom jeziku kao nedeljni list. U tim novinama, mada veoma retko i šturo, nalazimo vesti iz samog mesta. One su imitirale velike listove i obavestavale svoje čitaoce o događajima u svetu i intrigama u visokom društvu. Kasnije, u periodu 1892—1900. godine list menja naziv u »MODOŠ I OKOLINA« (Modos es videke), a od 1900—1918. godine izlazi pod nazivom »MODOŠ«. List je izlazio na nemačkom i mađarskom jeziku od 1892—1918. godine. Kasnije 1908. godine štamparija menja naziv u »PATRIJA«. Štampa mađarski privredni nedeljni »Modoš«, koji počinje da izlazi 1908. godine, a 1920. slavi dvanaestogodišnjicu izlaženja.

Selo je iz godine u godinu bilo sve veće, te se ukazala potreba da se daju nazivi ulicama, koje su konačno 1888. godine dobile svoje nazive. Povezivanje Modoša sa privrednim centrima nastavilo se 1889. godine, kada je završena pruga Veliki Bečkerek — Modoš — Temišvar. Svečanost puštanja u saobraćaj održana je 4. maja 1889. Iste godine proradila je prva ciglana, koja je proizvodila 2,000.000 cigala godišnje. Početkom 1889. godine podignuto je šetalište sa 168 drveta lipe, kestenova i smreke. To je šetalište podignuto u blizini puta prema Tamišu. Povećana je proizvodnja pšenice zahtevala je i njenu bržu preradu, te je 1892. godine osnovan »Prvi modoški parni mlin« sa parnom mašinom od 110 konjskih snaga i kapacitetom za mlevenje od 180 vagona godišnje. Mlin je 1893. godine zapošljavao 24 radnika.

Posle uspeha na privrednom polju, javljaju se želje za unapređenjem obrazovanja i kulture. U to vreme, početkom desete decenije XIX veka, Modoš ima samo dve verske škole i za dalje obrazovanje nije bilo mogućnosti u mestu, te su samo imućniji mogli školovati. Pokreće se inicijativa za otvaranje srednje škole — građanske škole, koju će finansirati država. Muška građanska škola je počela sa radom tek 1913. godine.

Na kulturnom polju javljaju se prve inicijative za stvaranje sopstvenog amaterskog pozorišta. Interesantno je pomenuti da su gostujuća pozorišta u Modošu imala brojnu i zahvalnu publiku. Prvi podaci o gostovanju pozorišta su iz 1867. godine, kada je ovde gostovalo Srpsko narodno pozorište, a posle njega ovde gostuju. razne pozorišne trupe koje prikazuju pozorišna dela i operete na mađarskom i nemačkom jeziku. Tako je 1888. godine gostovalo pozorište Lujze Kestler sa operetom »Slepi miš«, koja je u to vreme bila veoma popularna. Modoški ljubitelji pozorišta osnivaju 1893. godine amatersko pozorište.

Do 1893. godine ulice su bile popločane opekama, a tada se umesto opeke ulice asfaltiraju. Do pre nekoliko godina mogla se videti, na kraju nekih ulica u centru, mesingana tabla ulivena u asfalt na kojoj je pisalo ime izvođača radova. Iste godine osnovana je i Urbarijalna opština u Modošu.

Prvo zabavište je osnovano 1894. godine, kada je po jedno otvoreno u Srpskom Modošu i Nemačkom Modošu. Naredne 1895. godine ukida se nastava na nemačkom i bugarskom jeziku u narodnim školama, a umesto njih se uvodi mađarski jezik.

Odlukom mađarskog ministra unutrašnjih poslova ukidaju se kao posebne opštine Srpski i Nemački Modoš i otvara se jedinstvena opština Modoš.

Godine 1896. Torontalska županija podiže u Modošu. Sanatorijum — bolnicu za umobolne koji su oboleli od trahome. Izgrađena su tri paviljona, koji su mogli da prime 80-120 bolesnika. Lekari su bili: od osnivanja, opštinski lekar dr Viktor Buoc do 1907, a u periodu 1907-1924. bio je dr Kalman Soma. Iste godine je izgrađena i raskošna zgrada opštine u koju su smešteni sreski sud, sresko načelstvo i poreska uprava, Mesto je tada uključeno u telefonski saobraćaj.

Železnička pruga Modoš — Temišvar puštena je u saobraćaj 30. jula 1897. godine. Inicijativu za izgradnju ove pruge dao je baron Fedor Nikolić od Rudne, 1892. godine. Koncesija je dobijena 1895. godine i izgradnja je odmah započela. Ova pruga je Nikolićev veleposed povezivala sa potrošačkim centrom u Temišvaru i omogućavala lakši saobraćaj sa sedištem sreske vlasti i suda u Modošu.

Modoška Srpska štedionica nastaje 1900. godine, a nastala je 1875. godine. Pod ovim imenom radi od 1905. godine, kada menja naziv u Modoška srpska poljoprivredna štedionica. Likvidirana je 1913. godine, kada se integriše sa Srpskom štedionicom akcionog društva u Temišvaru (osnovana 1911. godine), koja je u Modošu otvorila svoju filijalu. Prilikom integracije nasledila je Temišvarska štedionica sve menice i štedne uloge.

Mlekarsko udruženje u Modošu osniva se 26. jula 1903. godine. Ona se pored otkupa mleka i proizvodnje mlečnih proizvoda bavilo i izvozom jaja. Udruženje je uvozilo priplodnu stoku. Poslovalo je na bazi akcionarskog preduzeća. Na kraju 1913. godine imalo je 203 člana koji su imali 614 udela.

Modoško vežbačko društvo osnovano je 30. aprila 1905. godine.

Godine 1905. počeli su radovi na produženju i ulepšavanju srpske pravoslavne crkve u Modošu. Crkva je najviše dobila unutrašnjim uređenjem. Slikar Stevan Aleksić, koji je tada već živeo u Modošu, naslikao je ikonostas i freskama je ukrasio svod crkve. Svečanosti kada je osvećena crkva, prisustvovali su najviši predstavnici pravoslavne i katoličke crkve iz Temišvara, kao i predstavnici županijske i sreske vlasti. Tada je gostovalo i Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada, koje je u sali hotela »Zagreb« prikazalo »Đido«.

Iseljenička groznica, koja je krajem prošlog i početkom XX veka zahvatilo stanovništvo Županije, odrazila se se i na Modoš iz kojeg se 1906. godine iseljava u Ameriku 40 porodica.

Krajem prve decenije XX veka Modoš se oslobada poslednjih tragova feudalnog poretka Vlastelstva zagrebačkog kaptola, koji je 1909—1910. godine, bio prisiljen da likvidira svoje posede u Banatu, pa i u Modošu. Prema jednom izvoru deo sredstava od zemljišta ustupljen je za gradnju katoličke crkve, koja je počela da se gradi 1910—1911. godine, a završena je potpuno tek 1924. godine. Triptihon u ovoj crkvi radio je 1924. godine Vasa Pomorišac, akademski slikar, rođen u Modošu i učenik Stevana Aleksića.

Modoš počinje da uživa blagodeti civilizacije od 1911. . godine kada je prvo uvedeno plinsko osvetljenje, a početkom 1912. godine počinje postavljanje električne mreže i električnih sijalica. Sredinom januara 1912. godine bilo je već 200 sijalica na ulicama, do sredine godine postavljeno je još 100, tako da je modoške ulice osvetljavalo 300 sijalica. Vlasnik električne centrale bio je Toma Matanović, u čijem vlasništvu električna centrala ostaje do 1927. godine, kada postaje vlasništvo ing. Kelbaha.

Posle dvadeset godina iščekivanja, konačno je 1913. godine, Modoš dobio Građansku školu koju su u prvo vreme mogla da pohađaju samo deca muškog pola. Prvi direktor bio je Dudaš Jožef. Prema pisanju lokalnog lista »Modoš«, još 1912. godine je ovde počela da radi, privatna ženska Građanska škola, koju je vodila profesorka Nemet, rođena Rettner Ilona. Ova je škola imala i internat (vaspitni zavod). Isti list donosi, u broju od 1. juna 1913. godine vest, da je Ministarstvo odobrilo državnu pomoć ovoj školi retroaktivno i za školsku 1912/13. godinu i da su svedočanstva izdata od strane ove škole izjednačena sa svedočanstvima državnih škola. Muška građanska škola je imala u proseku 120 učenika. Nastava se do 1919. godine izvodila na mađarskom, a od 1919—1924. na nemačkom jeziku.

Za vreme I svetskog rata mesto je bilo pošteđeno razaranja. Rat se osetio, u prvo vreme, samo po odlasku za vojsku sposobnih muškaraca u rat. Nacionalnosti su imale korektno držanje, samo su se Nemci osiono ponašali, podvrgavali su Srbe podsmehu i pretili uništenjem svega što je srpsko. Srbi su se veoma uzdržano ponašali ne dajući povoda za provokacije, pokazujući u tim ratnim danima veliku razboritost. Ipak se dogodio jedan slučaj koji je jednog mladog čoveka odveo u zatvor. Sava Pomorišac ,mladič od 16 do 17 godina, nalazeći se van Modosa, pisao je svom bratu Vasi Pomorišcu, potonjem akademskom slikaru, da će srpska vojska pobediti i »da će za kratko vreme doći Srbi da nas oslobode«. Pošto je to bilo napisano na dopisnici, cenzura je pročitala i Sava Pomorišac je bio uhapšen i osuđen na 2 godine zatvora.

Za vreme rata ekonomsko stanje stanovništva se pogoršalo: muškarci, sposobni za rad, otišli su na front, a žene i deca privreduju. Životne namirnice iz dana u dan postaju sve ređe i skuplje. Vlast maksimira žene i određuje količinu namirnica koja je mogla da ostane domaćinstvu za život. Budući da je vlast veoma malo ostavljala stanovništvu za ishranu, a ostalo oduzimala — rekvirirala za potrebe vojske, stanovništvo počinje da sklanja namirnice u za to izgrađena skloništa.

Tokom 1917. godine, u Modosu je bila stacionirana jedna artiljerijska jedinica, čiji se oficirski kadar veoma korektno odnosio prema Srbima, a njihov lekar dr Rosa, po narodnosti Čeh iz Praga, besplatno ie lečio narod i otvoreno eksponirao kao prijatelj Srba. Po odlasku na front Dr Rosa se dopisivao sa protom Ivanom Aleksićem. Prema sačuvanim podacima u Domovnom protokolu Pravoslavne crkve u Modosu, u rat je otišlo 278 Srba, odnosno 20% ili svaki drugi muškarac. Od toga broja 22 su poginula ili umrla od posledica ranjavama ili bolesti. U ropstvo je odvedeno, većinom rusko, 68 Modošana. Za vreme rata je u Modosu bilo ruskih zarobljenika. koji su bili razmešteni po imućnijim kućama da obavljaju poljoprivredne poslove. Protu Aleksić daje njegovu karakteristiku ovim rečima: »Mnogi su među njima bili vešti u raznim zanatima. Po prirodnoj inteligenciji, oni, mora se reći, nisu bili ni u čemu na nižern stupnju od naših seljaka, nego su ih čak i nadmašivali. Osim toga bili su, i ako manje vredni od na-ših, no većinom mirni ljudi i poštenu. U početku su dolazili na bogoslužjenje... ali im je vlast zabranila. Ta je zabrana podignuta posle nekog vremena, kada su oni... takoreći već otpadnici... i oni postali kasnije isto tako nemarni, kao i sami verni ovdašnji«.

Krajem rata, povlačeći se pred srpskom vojskom, u Modosu je bila stacionirana jedna nemačka jedinica, deo Makenzenove vojske. Boravila je oko dve nedelje. Vojska je bila, iako je već vladalo rasulo, veoma dobro opremljena. Za ovom vojskom je išao i njen plen, sitna i krupna stoka, opljačkana u Srbiji i južnom Banatu.

POBUNA U MODOŠU 1918.

Porazi austro-ugarske vojske krajem 1918. godine, povratak vojnika sa fronta i nekih zarobljenika koji šire ideje Oktobarske revolucije, stvaraju u Banatu povoljniju klimu za obaranje postojećeg i stvaranje novog — demokratskog poretka. Radnička klasa zahteva poboljšanje svoga materijalnog položaja, a agrarni proletarijat u selima traži ukidanje veleposeda i podelu zemlje onima koji je obrađuju.

Revolucija je prvo izbila u Budimpešti, 31. oktobra 1918. godine i pod pritiskom revolucionarnih masa dolazi do obrazovanja Centralnog narodnog veća Mađarske, koje je formirano od predstavnika građanske levice i predstavnika socijaldemokrata. Cilj ovog Veća je bio da se u danima raspada dvojne monarhije, spase nacionalni i socijalni integritet Mađarske. Po uzoru na Centralno veće, formiraju se narodna veća u celoj državi. U Temišvaru je istovremeno osnovano Banatsko narodno veće za tri županije: Tamišku, Torontalsku i Krašoseverinsku. Ovo veće je proglasilo i Banatsku republiku, na čelu sa dr Rotom, koja je obuhvatala teritorije pomenutih županija.

Zbog revolucionarnog raspoloženja masa i pokušaja da one same reše nacionalne i socijalne probleme, Banatsko narodno veće odgovara na to uvođenjem Prekog suda 5. novembra 1918. godine. Preki sud je sudio

onima koji su »činili zločine koji ugrožavaju ličnu i imovinsku bezbednost«. Za izvršenje presuda Prekog suda i za očuvanje postojećeg poretka, Banatsko narodno veće obrazuje plaćeničke odrede vojnika koji se ističu surovim gušenjem pobuna.

Vest o izbijanju revolucije u Budimpešti, raširila se kao plamen u Modošu već 1. novembra 1918. godine. Tada se u mestu već nalazio veći broj vojnika - povratnika, koji su pobornici ostvarivanja ideja Oktoborske revolucije, takođe se javljaju i »zelenokadrovci«, koji sa oduševljenjem prihvataju nove ideje. Među vojnicima koji su se tih dana vratili sa fronta nalazio se i modoški krojač Aleksandar - Šandor Knežević. On je oko sebe okupio nekolicinu ljudi kojim je bio oduševljen idejama koje im je on izložio. Među istomišljenicima se nalazio i stric Kneževićeve žene - Laza Đakovački, zemljoradnik, koji je od ranije u mestu bio poznat kao pristalica socijalističkih ideja. O Lazi Đakovačkom prota Ivan Aleksić, sveštenik modoški (brat slikara Stevana Aleksića), kaže: »Laza Đakovački, bio je čovek nemirna duha i pun nazora socijalističkih«.

Prva akcija vojnika -povratnika s fronta i »zelenokadrovaca«, bila je skidanje mađarskog grba sa zgrade osnovne škole, a sutradan su uništili slike vladara i slike iz mađarske istorije. Kao vođe ovog pokreta ističu se: Aleksandar Knežević i Laza Đakovački. Oni su za sebe pridobili i veću grupu mladih ljudi koji su bili izvršiocima njihovih zamisli. To su bili: Vlada Mijajev, Kosta Pivarski, Luka Amižić, Šandor Šurjančev, Vasa Đakovački, Joca Gađan, Vasa Radivojević, Mile Radivojević, Arađan Sreja, Suvarčev Živa, Žikić Pera i Arađan Mata. Ova grupa zahteva podelu opštinskog žita sirotinji, koja je tih dana već počela da gladuje.

U tom cilju, Laza Đakovački se obraća modoškoj opštini sa zahtevom da se žito podeli sirotinji. Opština, koja je raspolagala rezervama žita za slučaj gladi, da bi ga sačuvala, uputi Đakovačkog da uzme žito ostavljeno za ishranu vojske, koje je bilo u magacinu trgovca Venjamina Papa. Đakovački je sa svojim istomišljenicima otvorio magacin i na dan 4. novembra 1918. godine počeo da deli žito sirotinji. Svaka sirotinjska porodica dobila je po 1 metar (100) kg žita po članu porodice besplatno.

Istoga dana, kada je Laza Đakovački počeo da deli žito sirotinji, (4. novembra), u Modošu je obrazovano Narodno veće, sastavljeno od predstavnika svih nacionalnosti koje su živele u mestu. Za predsednika Veća izabran je dr Admet Geza, advokat. Narodno veće je obrazovalo i Narodnu gardu u koju su ušli i svi napredni navedeni istomišljenici Laze Đakovačkog. Uprkos obrazovanju nove vlasti, Laza Đakovački nastavlja podelu žita sirotinji.

Narodno veće je po svom konstituisanju počelo da deluje. Uklonilo je sa položaja omrznete činovnike opštinske uprave: pobeležnika Anjoža i pisara Rakovicku. Laza Đakovački se ne zadovoljava ovim potezima Narodnog veća, već zahteva radikalnije zahvate. On traži da se uhapsi još i pisar Fendler zbog navodne pronevere, uslovljavajući to smenjivanjem sve mesne vlasti i spaljivanjem gruntnice.

Zaplašeni odlučnim stavom Đakovačkog, nekolicina modoških trgovaca, na čelu sa Hermanom Krausom (njegova je bila zgrada u kojoj je sada Zemljoradnička zadruga), zatraže vojnu pomoć iz Temišvara. Kraus je bio najviše zaplašen revolucionarnim vrenjem u Modošu. Plašio se da mu ne bude uništena imovina, kao što se to nekoliko dana ranije dogodilo u Neuzini sa njegovim tamošnjim žitnim magacinima koje je narod provalio i žito podelio. Zbog toga on insistira na brzom dolasku temišvarskih najamnika.

Uveče 7. novembra stiže u Modoš 50 vojnika iz Temišvara, koji posle dogovora sa Krausom, počinju sa hapšenjem članova Narodnog veća i drugih lica koja su imala učešća u akcijama Laze Đakovačkog i njegovih sledbenika. Predsednik Narodnog veća, advokat dr Geza Admet, se dan ranije uklonio iz mesta. Predpostavlja se da ga je Kraus izvestio da se ukloni kako ga vojnici ne bi uhapsili. Pošto su svi učesnici ovih događaja bili uhapšeni, prota Ivan Aleksić, inače ličnost od autoriteta, pokušava da ih spase. Na njegovo zauzimanje pušteni su 10. novembra iz zatvora: Vlada Mijajev, Luka Amižić, i Perko Trankulov, a sutradan, 11. novembra, pušten je i Šandor Knežević, dok su Laza Đakovački i Branko Delić, trgovački pomoćnik, zadržani u zatvoru i kasnije povedeni put Temišvara.

Na putu za Temišvar, na poziv Spahiluka u Rudni da tamo uguše pobunu, vojnici se upute ovom mestu i kada su već bili na prilazu, bez ikakvog povoda i sudske presude, ubiju Lazu Đakovačkog, a Branka Delića pošto su ga prethodno opljačkali, puste da se vrati u Modoš. Tako je ugušena buna u Modošu.

SRPSKA VOJSKA U MODOŠU 15. 11. 1918. do 27. 07. 1919.

Prošlo je nekoliko dana od tragičnih, ali herojskih događaja u Modošu, a srpska vojska je već nadirala ka Banatu. Ohrabreni skorim dolaskom oslobodioca, modoški Srbi obrazuju samostalno Narodno veće sa predsednikom Vladimirom Paunkićem, sreskim načelnikom u penziji, na čelu. Interesantno je spomenuti da su tada, po osnivanju srpskog, radila oba veća zajedno u slozi očekujući dolazak srpske vojske.

Uveče, 15. novembra, oko 9 časova, jedan odred srpske vojske stigao je u Modoš. Narodno veće je bilo okupljeno da dočeka vojsku i preda vlast. Manji odred vojnika na čelu sa jednim potporučnikom ušao je u Modoš i uz ovacije prisutnih članova Veća primio vlast. Ulaskom srpske vojske nastavljen je zajednički život

Modošana bez obzira na narodnost iako su se neki predstavnici bivše vlasti uplašili odmazde i sakrili u Bolnici za umobolne. Kada su videli da se nikome nije zlo dogodilo, pojavili su se u javnosti.

Modoš je bio pod srpskom upravom 8 meseci i 12 dana. Za to vreme je sreski načelnik bio dr Luka Mijajev, advokat, a njegov pomoćnik je bio Stevan Nikolajević, pravnik. Obojica su bili iz Modosa. Opštinsku upravu činili su 20 odbornika, na čelu sa knezom Sandorom Gigićem. Beležnik je ostao isti onaj iz vremena Austro-Ugarske, Stevan Pozojević. Na zasedanju Narodne skupštine Vojvodine, koja je zasedala u Novom Sadu, predstavnici Modosa bili su: prota Ivan Aleksić i advokat dr Đoka Pavlović. Na toj skupštini je doneta istorijska odluka da se Vojvodina ocepi od Ugarske i uđe u sastav jugoslovenske države. Po povratku su delegati dočekani pucanjem prangija i ovaj značajan momenat je dugo proslavljan na ulicama. Ali oduševljenje nije potrajalo dugo. Uskoro su počeli da se šire priče da će srpska vojska morati da napusti ovu teritoriju i preda je Rumunima. Isprva se u to nije moglo verovati »jer smo držali da se to protivi etnografskim, istorijskim i geografskim načelima, a ne govoreći o ratnim zaslugama onih koji su tu teritoriju trebali dobiti. Za vreme kratkotrajne srpske uprave, Modoš je počeo opet da postaje trgovinski centar: na pijace dolaze trgovci iz Banata, Srbije pa čak iz dalmatinskih gradova Splita i Šibenika.

Građani Modosa su svojim učešćem u borbi na strani saveznika u I svetskom ratu dali svoj doprinos. Iako su svi morali otići u austrougarsku vojsku i na front, spremali su se da čim bude za to povoljna prilika, pridu saveznicima. Većina ih je bila na ruskom frontu, gde su se ubrzo po stupanju u borbu predali Rusima, da bi se prilikom formiranja dobrovoljačke divizije uključili u njene redove. Neki su učestvovali u Oktobarskoj revoluciji, kao što je to uradio Toša Popov, koji je posle II svetskog rata primio visoko Sovjetsko odlikovanje.

MODOŠ POD RUMUNIMA 27. 07. 1919. do 10. 04. 1924.

Sprovođeci u delo odluke Ugovora o iniru, srpska vojna i upravna vlast počinje 27. jula 1919. godine da evakuise Modoš. Po napuštanju Modosa od strane srpske vojske i žandarmerije, ovde dolazi jedna desetina francuskih vojnika radi održavanja reda za vreme interregnuma, koji je nastao između srpske i rumunske vlasti u Modosu i okolini. Tada su Rumuniji pripala mesta naseljena srpskim stanovništvom:

Srpski Pardanj (Međa), Ivanda, Srpski Sent Marton, Dinjaš i Runda. Od pripojenih naselja samo je Fenej bio naseljen Rumunima. Ova su sela u ekonomskom pogledu gravitirala Modosu. Rumunske vlasti odmah postavljaju privremene vršioce vlasti: Sresko načelstvo preuzima bivši k.u.k. podnačelnik Stajbah Antal, a opštinsku vlast preuzimaju takođe raniji vlastodržci. Zvanično je rumunska vlast preuzela Temišvar i ostale novopripojene krajeve 3. avgusta 1919. godine, a navopostavljeni sreski načelnik stiže u Modoš 22. avgusta 1919. godine. Za sreskog načelnika je bio postavljen dr Jovan Mezin, koji je ovde bio advokat i poznat kao rumunski eksponati za Modoš i okolinu. Ponašanje rumunskih vlasti bilo je u prvo vreme vrlo korektno, jedino su se građani žalili na šikaniranje od strane žandarmerije. Kasnije su usledile represalije zbog učešća nekih Srba u radu jugoslovenske delegacije na mirovnim pregovorima u Versaju. Odnos prema Srbima je bio šovinistički. U zvaničnim statistikama nisu tretirani kao narod, već su bili »ostali«. Favorizovana narodnost, osim Rumuna, bili su Nemci, koji su za sve vreme rumunske vladavine u Modosu iz svojih redova davali poslanike u rumunski parlament. Poslanici su bili: dr Mihael Kauš 1919, dr Kaspar Mut 1920. i dr Emil Rajter 1922. godine.

Za vreme rumunske vladavine dolazilo je do osnivanja prve nemačke organizacije u Modosu Kultur verband-a. Do buđenja nacionalne svesti kod banatskih Nemaca dolazi re-lativno kasno, tek pojavom pesnika Adama Milera Gutenbruka iz Gutenbruka (1853—1923.) a potencirano je za vreme I svetskog rata, kada je u Banatu, 1915. godine, bio stacioniran deo Fon Makenzenove Balkanske armije, čiji se štab na čelu sa generalom Galvicom nalazio u Vršcu. Nemačko kulturno udruženje imalo je za cilj kulturno uzdizanje svojih sunarodnika da bi kasnije prepasslo u organizaciju koja će imati sve više političke ciljeve, a manje kulturne. Pogotovu se ciljevi menjaju u četvrtoj deceniji XX veka, posle osnivanja Kulturbunda, koji će biti glavni nosilac nacional-socijalističkih ideja među banatskim Nemcima.

Za vreme rumunske vladavine, modoški Srbi ne prestaju sa odlaženjem kod najviših predstavnika Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, tražeći pripajanje Modosa sa okolinom ovoj državi. Pregovori o utvrđivanju granice između dveju država vođeni su duže vremena i okončani su 13. mar-ta 1923. godine ,kada je postignut sporazum o zameni mesta Žombolj za Modoš, Pardanj, Veliki Žam i Jam, koji su do tada pripadali Rumuniji. Primo predaja teritorije izvršena je u Modosu 10. aprila 1924. godine, u prisustvu podžupana Rajića, pukovnika Radomira Petkovića i drugih uglednih zvanica sa jedne i druge strane. Novopostavljeni činovnici bili su: dr Jakob Dolinar, starešina Sreskog suda, Stevan Šerb, sreski načelnik, upravitelj Građanske škole Jovan Nađvinski, mernik Vodne zadruge Ing. Kosta Joanović i drugi.

JAAŠA TOMIĆ U JUGOSLAVIJI 1924—1941.

Posle prisajedinjavanja modoški Srbi podnose zahtev za promenu naziva mesta, predlažući ime poznatog publiciste i još istaknutijeg vojvođanskog političara Jaše Tomića (1856—1922.). Ministarskom naredbom br. 30960 od 4. novembra 1924. godine promenjen je naziv mesta Modoš u Jaša Tomić.

Jaša Tomić ostaje i u novoj državi sresko mesto, istoimenog sreza, koji se pružao duž jugoslovensko-rumunske granice, obuhvatajući 17 opština u kojima je živelo 45.012 stanovnika. Saobraćajne veze su odmah uspostavljene sa Velikim Bečkerekom, dok se na uspostavljanje veze sa Temišvarom moralo sačekati još dve godine, do 1926. godine, kada je i na ovoj relaciji uspostavljen železnički saobraćaj, koji je prekinut povlačenjem nove granične linije.

O delovanju radničkih organizacija za vreme rumunske vladavine u Jaša Tomiću nema podataka. Uslovi za rad radničkih organizacija nisu bili povoljni: mesto je bilo relativno malo, bez razvijene industrije, sa razvijenim sitnim zanatstvom i malobrojn timer agrarnim proletarijatom. Ova materija nije dovoljno izučena, pa smo u literaturi našli samo jedan podatak o delovanju Nezavisne radničke patrije Jugoslavije, koja je u Jaša Tomiću imala povremenih akcija tokom 1924. godine. Organizacija Nezavisnih sindikata je imala svoju organizaciju u Jaša Tomiću, kojoj su pripadali kožarski radnici. Prema sećanju jednog od učesnika sredinom 1924. godine u parku, u neposrednoj blizini katoličke crkve, jedne nedelje je govorio obučarski radnik Incedi Vince, kojeg je žandarmerija na licu mesta uhapsila, zatvorila i proterala iz mesta, sa motivacijom da je komunista.

O privrednom razvoju mesta raspoložemo skromnim podacima. Iz popisa stanovništva izvršenog 1931. godine vidi se da je u mestu živelo 4.134 stanovnika, od toga je bilo zemljoradnika 307, poljoprivrednih radnika 290, zanatlija 121, zanatskih radnika 72, zatim 32 trgovca, 2 industrijalca, te činovnika i slobodnih profesija 55 stanovnika. Prilikom popisa bilo je 922 konja, 8 magaraca, 541 govedo, 1.722 svinje, 1.101 ovca i 43 koze.

U periodu od 1924—1931. godine, podignut je park, postavljen spomenik u parku i ulice su dobile nove nazive i brojeve. Nemcima se tada izašlo u susret i 5 ulica je dobilo nazive poznatih nemačkih književnika.

Godine 1926. obnovljen je mlin, koji je izgoreo 1919. godine i pripadao je braći Dojč. Iste godine je prodat i kupuju ga Civen i Bibel. Električna centrala 1927. godine menja vlasnika, umesto Tome Matanovića vlasnici postaju braća Kalbah iz Banatskog Despotovca. Posle ekonomskog kraha Matanovića, u opštini je bio usvojen predlog da centrala postane opštinsko vlasništvo, da ona upravlja njome i da će selo na taj način imati veće koristi. Međutim, pošto je bila potrebna saglasnost Sreskog načelstva, ono nije usvojilo ovaj stav Opštine i naložilo je da se centrala ustupi na 30-to godišnje korišćenje braći Kajlbah. Kasnije ostaje sam Ing. Nikolaus Kalbah zakupac električne centrale sve do oslobođenja 1944. godine, kada mu je dalji zakup uskraćen. Ugovor koji je tada sklopljen bio je štetan za Opštinu, jer je za trideset godina morala zakupcu da isplati na ime uličnog osvetljenja 240.000 dinara.

Nemci u Jaša Tomiću, 6. januara 1929. godine, osnivaju podružnicu Kulturbunda. Prilikom osnivanja, skupštini je prisustvovalo 140 članova, a 1935. godine ih je bilo 180. članova. Dolaskom Hitlera na vlast, broj članova Kulturbunda se povećavao iz godine u godinu. Na petomajskim izborima 1935. g. izabran je dr Nojner, predstavnik Nemačke stranke.

Bolnica za umobolne je u tom penodu promenila više lekara - upravnika. To su bili: 1924. dr Lacković, 1926. dr Ivanović i dr Janovik, a 1927. godine dolazi dr Grga Bogić, koji uvodi savremene metode lečenja bolesnika. On ih leči radnom terapijom: zasadili su bili ledinu kraj Bolnice drvećem i pretvorili je u park.

Proslava pedesetogodišnjice Dobrovoljnog vatrogasnog društva održana je 6. i 7. septembra 1930. godine u Jaša Tomiću u prisustvu predstavnika 600 vatrogasaca iz celog Banata.

Komisija za likvidaciju agrarne reforme završila je 1932. godine svoj rad na utvrđivanju objekata i subjekata agrarne reforme. Pod udar agrarne reforme došao je posed Urbarijalne opštine, jedine u Banatu, kojoj je ekspropisano 423 katastarska jutra i 322 kv. hvata. Prema izveštaju Komisije za dodelu zemlje bilo je zainteresovano 149 mesnih agrarnih interesenata, 2 domaća dobrovoljca i 3 optanta, kojima je zemlja i podeljena. Podeljeno je ukupno 416 katastarskih jutara i 1.402 hvata, što znači da je svaki od interesanata dobio nešto više od 2 k. jutra i 7 kv. hvati, što nije moglo da zadovolji ove ljude, niti obezbediti egzistencijalni minimum njihovim porodicama.

Ekonomske prilike stanovnika Jaša Tomića u međuratnom periodu bile su loše. Mesto kao tržišni centar ostaje bez svoje ekonomske zaleđine, bez sela koja su na osnovu Ugovora o razgraničenju pripala Rumuniji. To se odrazilo, pre svega na dalji razvoj zanatstva i trgovine. Iz statističkih podataka za 1932. godinu vidimo da su u Jaša Tomiću radila tri industrijska preduzeća. Prvo: parni mlin »Civaj i Bibel« sa instalisanom parnom mašinom od 120 konjskih snaga, kapaciteta meljave 12 tona pšenice i 7,2 tone kukuruza za osam časova, za planirani 300 radnih dana godišnje. Uposleno je bilo 5 od toga 1 poslovođa, 2 kvalifikovana radnika i 2 učenika. Raspolagao je sa kapitalom od 450.000 za investicije i 500.000 obrtnog. Drugo preduzeće je bilo Tvornica plemenitih likera, brendija i cedionica voćnih sokova, čiji je vlasnik bio Mihajlo Keselring. »Keliko« je raspolagao sa kapitalom od 700.000 dinara - investicionim, dok obrtnog kapitala nije imao. Uposleni su bili: 2

činovnika, 1 tehničar, 1 kvalifikovani i 2 nekvalifikovana radnika. Procenat iskorišćenja kapaciteta proizvodnje u periodu 1920-1924. godina iznosio je 30%, da bi se u 1929. godini kapacitet povećao na 50% iskorišćavanja. Posle 1930. godine opet dolazi do opadanja proizvodnje, koja je bila potencirana ekonomskom krizom. Fabrika je svoje proizvode prodavala na kredit i tada je imala dužnike koj su joj dugovali 200.000 dinara. Tridesetih go-dina se prosečno, godišnje proizvodilo: brendija 15 hektolitara, raznih likera 55 hk i voćnih sokova 500 kilograma.

Električna centrala, o kojoj je već bilo reči, bila je u tridesetgodišnjem zakupu kod Ing. Kajlbaha. Raspolagao je sa 1,250.000 dinara investicionog kapitala, dok obrtnog nije bilo. Centrala je rekonstruisana 1929. godine. Zaposlenih činovnika nije imala. Od stručne radne snage bila su zaposlena 2 radnika. Centrala je proizvodila 32.000 kilovata električne energije u vrednosti od 230.000 dinara. Radila je tokom cele godine. Za vreme krize počinje da opada potrošnja struje. Vlasnik je imao teškoća sa naplatom struje i od Opštine, koja je plaćala javnu rasvetu, i od privatnih potrošača.

Smanjena privredna aktivnost se ogleda i u zanatstvu. Iz izveštaja Okružnog ureda za osiguranje u Petrogradu za 1936. godinu čija se nadležnost protezala na čitav Banat, vidi se da je jašatomički srez obuhvatao 18 opština u kojima je živelo 45.827 stanovnika. Od toga broja 601 stanovnik se bavio zanatstvom i imao sopstvenu zanatsku radnju. U zanatskim radnjama je tada radilo 1.193 radnika. Znači da na jednog poslodavca nije dolazilo ni dva radnika, odnosno 1,98. Dok je banatski prosek zaposlenih po jednom vlasniku zanatske radnje bio 2,75 radnika. Iz ovog proizilazi da je na teritoriji jašatomičkog sreza privredna aktivnost bila manja nego u ostalim delovima Banata, iako su svi osećali posledice nedavno prohujale ekonomske krize.

Od kulturnih događaja, koji su se u međuratnom periodu odigrali pomenućemo brojne kulturno — umetničke priredbe koje su u organizaciji »Sokola« izveli članovi diletantske sekcije, koja je u Jaša Tomiću bila veoma aktivna.

Najznačajniji kulturni događaj je bilo otvaranje Muzejske zbirke 1937. godine u Jaša Tomiću. Njen tvorac je dr Borislav Jankulov, profesor, direktor Gimnazije u Pančevu, oženjen iz Jaša Tomića. Zavoleo je ovo mesto i počeo da se bavi arheološkim iskopavanjima i stvorio solidnu zbirku, koju je 1937. godine, poklonio Sokolskom društvu, koje se o njoj brinulo do 1941. godine. Muzej je bio smešten u Sokolani (Dom STV »Partizana«). Sada se očekuje trajno rešenje ovog Muzeja — obezbeđivanjem odgovarajuće prostorije i uređenjem stalne postavke.

U političkom životu su dominirale građanske političke stranke. Od brojnih političkih stranaka u Jaša Tomiću je najviše pristalica ima Demokratska stranka, čije su istaknute pristalice u Jaša Tomiću bili: Ćira Stojkov, (stariji), Uroš Foljan, Tadija Batkovski i drugi: Među Nemcima je bila najuticajnija Nemačka stranka čiji je kandidat bio dr. Nojner. Na listi Jugoslovenske nacionalne stranke bio je izabran 1935. godine dr Vojislav Došen, advokat iz Zrenjanina. Interesantno je pomenuti, da na petomajskim izborima stranke Dimitrija Ljotića i Bože Maksimovića nisu dobile ni jedan glas, što jasno govori o političkoj orijentaciji stanovništva.

Poslednjih godina pred rat, naročito od Anšlusa Austrije i okupacije Čehoslovačke 1939. godine počinje da buja aktivnost nemačkog Kulturbunda. Na čelu Kulturbunda bili su:

dr Landeraf - lekar, Kajlbah - vlasnik električne centrale, Kunst Krištof - kožar. Od one bedne kulturno-privredne i veoma malo politički obojene organizacije, pod uticajem munjevitih. nacional-socijalističkih uspeha u osvajanju vlasti u Nemačkoj i prvih diplomatsko - osvajačkih uspeha na međunarodnom političkom planu, ova organizacija postaje veoma agresivna. Pada pod uticaj nacističke propagande, koja je pokazala aspiracije na donje Podunavlje, ne toliko iz političkih koliko iz ekonomskih razloga. Prema nacističkoj koncepciji ovde je trebalo stvoriti državu podunavskih Nemaca - Donauland. Zato su iz Rajha počeli da vrše pripreme šaljući špijune zakamuflirane kao »turiste« naoružane fotografskim aparatima, kojima su sve fotografisali, bio to vojni ili privredni objekat i prikupljali podatke o vojsci i privredi. Ovi »turisti« koriste i ekskluzivna sredstva za putovanje: dolaze motornim čamcem iz Nemačke - Dunavom i Tamišem do Sečnja, a u Jaša Tomić dolaze čak avionom koji se spušta u polje kod Langrafovog vinograda u kojem »turisti« odsedaju i gde se okupljaju njihovi partijski prijatelji. Ovaj deo Banata, oko reke Tamiša sa selima: Banatski Despotovac, Sečan, Šupljaja, pa i Jaša Tomić predstavlja jedan od nacističkih bastiona u Banatu. Iz Banatskog Despotovca je bio rodnom njihov vođa dr Jozef - Sep Janko, advokat i vođa Nemačke narodonsne grupe u Jugoslaviji. Pripadnici Kulturbunda su obilato koristili mogućnosti za okupljanje da bi demonstrirali svoju snagu. Tako su 1940. godine došli u Šupljaju (Krajišnik) na biciklima i održali defile praćen plehmuzikom i pozdravljajući rimskim pozdravom. Njihova zborišta bila su, na žalost retko, napadana od strane napredne omladine i nekih za režim »neposlušnih žandarma i opštinskih beležnika«. U Jaša Tomiću Nemci, članovi kulturbunda imali su običaj da se sastaju u kafani kod Pumplja (sada je u njoj prodavnica »Ratar«). Jednu od njihovih manifestacija rasturila je grupa naprednih omladinaca u sastavu: Jovan Vojnović-Bata, Pera Vrtipraški, Milivoj Gađanski, Miloš Gađan, Petrov

Vasa, Dušan Aleksić, Josif Erski i drugi. Pošto su rasturili legalno zakazan zbor, bili su tuženi Sreskom načelniku za kršenje javnog reda i mira.

Organizacija se delila na: Ljudstvo (Manschaft) kojem su pripadali muškarci od 21. godine starosti pa na dalje (izuzetno su bili primani i stariji od 18 godina), organizaciju žena i devojaka starijih od 21. godine (Erauenschaft) i na Nemačku omladinu (Deutsche Jugend, skraćeno DJ) koja je obuhvatala omladinu oba pola od 10-21 godine, s tim da devojke unutar DJ imaju svoj Nemački savez devojaka (Deutsche Maadelbund). Tako je bila organizovana Nemačka narodnosna grupa, koja je ovako organizovana bila i za vreme okupacije. Kratko rečeno: ova organizacija JE umesto kulture širila fašističku ideologiju.

Uticao naprednog radničkog pokreta počinje da se oseća u Jaša Tomiću neposredno pred rat. Organizator URS-ovih sindikata bio je Boško Starović, papuđzijski radnik iz Međe, Šnajderov Cveta, Batkovski Tadija i drugi. Starović je došao u Jaša Tomić da radi po direktivi dr Miloša Subića, lekara iz Ninčićeva (Međe) da osnuje sindikalnu organizaciju URS-a. On se zaposlio u Jaša Tomiću i počeo da deluje: učlanio je napred navedene zanatlije i nastavio aktivnost među zanatlijskim radnicima. U to vreme, neposredno pred rat, radio je u Vladičinom selu (danas Busenje) učitelj Žunić, poznat pod nadimkom »Badža«, koji je bio veoma aktivan u radu demokratske opozicije u Jaša Tomiću, i bio propagator marksističkih ideja u mestu. Žunić se kao politički radnik na liniji KPJ veoma istakao i zapažen od vlasti bio je premešten u Makedoniju, neposredno pred izbijanje rata, 1940. godine.

Nemački fašizam želi da neposredno pred rat stekne ugled i kod onih svojih sunarodnika u Banatu, koji nisu bili oduševljeni nacističkim idejama. On ih ekonomski podmićuje i na taj način pridobija za sebe, kao i pripadnike drugih narodnosti. Oni pozivaju u Nemačku čak i naše ljude ne bi li ih zadivili svojom industrijom i primenom agrotehničkih mera u poljoprivredi. Nemačka se ovde eksponira neposredno posle dolaska nacista na vlast. Preko Kulturbunda se daju zemljoradnicima krediti za kupovinu zemlje, koju su pripadnici drugih narodnosti prodavali jer su bili prezaduženi. Tako je došlo do prelivanja zemljišnih poseda iz ruku Srba i drugih narodnosti u nemačke ruke. Plodovi ovakve politike sazrevaju uskoro: šupljajske Švabe u znak zahvalnosti šalju u Nemačku četiri vagona svinja, sečanjske dva i jašatomičke jedan vagon svinja. Ekonomski snažni, idejno zatrovani nacističkom ideologijom domaći Nemci - Folksdojčeri postaju sve bezobzirniji u ophođenju sa ostalim narodnostima pogotovu sa Srbima. Na očigled vlasti oni organizuju manifestacije odanosti Nemačkoj i njenoj nacističkoj ideologiji, ne krijući svoje želje za uspostavljanjem takvog režima ovde. Oni su se međusobno pozdravljali rimskim pozdravom praćenim uzvikom »Heil«, javno su konferisali i mitingovali u duhu nacističkih načela. Oni najdrskiji su čak i Srbe provocirali da ih pozdravljaju fašističkim pozdravom. Nacisti su koristili i crkvene manifestacije za svoju propagandu, na kojima su prisutnim katolicima, bez obzira na narodnost, propagirali nacističku ideologiju. Veoma su vešto pridobijali ljude od autoriteta i koristili ih za pridobijanje širih slojeva svojih sunarodnika, iako se može mirne duše reći da su svi rukovodioci Kulturbunda bili do srži zadojeni nacističkom ideologijom. Pred rat su rukovodstvo Kulturbunda u Jaša Tomiću činili sledeći Nemci: dr Landgraf - lekar i mesni gaulajter, Paul - bankarski činovnik, Lambrecht, - limar i predsednik zanatskog udruženja, Kunst - kožar i opančar. Iz redova zemljoradnika u mesnom rukovodstvu su bili: Rorbaher, Vasmiler, Valter i drugi. Sastav rukovodstva se tokom vremena menjao, naročito za vreme okupacije. kada zbog odlaska na druge dužnosti postavljaju nove ljude. Na čelu Nemačke omladine - DJ. bili su tek završeni oficiri akademije Jugoslovenske vojske Rajnhard, Samson, Mol, Valtner, Loh, Rišar, Malinger, Valter Jergl, Vanček, Korhamer i drugi. Iz redova omladinskih vođa regrutovani su budući oficiri divizije »Prin Eugen« i gestapovci.

Pridobijeni fašističkom ideologijom, podgrevanom irendističkom kampanjom mađarskih fašista željnih revanša, nekolicina pripadnika mađarske nacionalnosti osnovali su u Jaša Tomić fašističku organizaciju DMK, čiji je predsednik bio bankarski činovnik Pestelić Aladar.

Ove organizacije će biti temelj na kojima će nemački okupator graditi svoj »novi« poredak, kada bude okupirao Jaša Tomić.

Autor monografije – Mile Đukanov